

■ Şahvələd Köçəri

8 aprel 2017

WWW.KASPI.AZ

“Qapi” insanda çox vaxt xoş ovqat, nikbin assosiasiya yaradan bir məfhumdur.

Firuz Mustafanın “Qapi” romanı gələcəyə yönəlik bir simvol kimi 80-ci illərdə, necə deyirlər, suların nisbətən durulmağa başladığı bir vaxtda qələmə alınmışdır. Yazıçı bu əsəri yazmaqla olduqca məsuliyyətli, ciddi və çətin bir mövzuya girişmişdir. Məhdud arxiv materiallarına (əslində, nə düz-əməlli bir arxiv vardı, nə də onun materialı), ən önəmli isə az saylı canlı şahidlərin hekayətlərinə, müxtəlif səpkili müzakirələrə əsaslanaraq və süjetə bədii ümumiləşdirmə və fəlsəfi mənə qataraq çox qiymətli bir əsər ortaya çıxarmışdır. Əsəri oxuyub başa çatdıran oxucu istər-istəməz “qapi” məfhumunun həm də neqativ bir mənə çaları daşdığına fərqlənir. Və xalq arasında (eləcə də barəsində söhbət açdığımız əsərdə) işlədilən bu cür ifadələr bir daha yada düşür: “qapi üzünə bağlandı”, “ölüm qapısı” və s.

Mən bu əsərin bədii-sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqda söz açmaq istəmirəm. Bu missiya ədəbiyyatşünasların üzərinə düşür. Mən xalqı-

əlaqədə olmaqları imiş. Əslində, bunlar o zaman hamıya vurulan əsas yarlıqlar idi. Nə isə, bu kişiləri yönləndirdim sağ qapiya. Sonra, onlar Sibire göndərildi, ən vacibi isə, sonradan eşitdim ki, oradan sağ-salamat qayıdıblar”.

Mən söhbətin bu yerində dözə bilməyib kişinin sözünü kəsdim: “Bağışlayın, sol və ya sağ qapını seçəndə nəyə əsaslanırdınız, burada bir yanlışlıq olurdu mu?”. Kişi bir qəddər fikrə gedib dedi: “Təbii ki, səhvlər olurdu, ancaq, çalışırdıq bu olmasın. Təcrübəmizə, təqsirkarın özünü aparmasına, ilkin sorğu-suala əsaslanırdıq. Bir də ki, içəridə daha əsaslı sorğu-sual olurdu”.

Araya dərin bir sükut çökdü. Mən dəhşətə gəlmişdim. İnsan taleyinin belə ucuz qaydada həll edilməsinə inanmaq çətin olsa da, bu, bir fakt idi.

Yeni tanışım söhbətin istiqamətini dəyişirmiş kimi dedi: “Eşitdiyimə görə, Süleyman kişi sağdır. Sizdən bir xahişim var: əgər o, bu günlərdə o Bakıya gəlsə, mənə görüşdürün, mən hələ bir həftə buradayam”. Mən müsahibimə “baş üstə” dedim. Əl tutub kişi ilə xüdəhafışlaşdıq.

qabaq qayınatam Məşədi Mehralını və böyük qardaşım Nəsimi soldaki qapiya, yəni “ölüm qapısına” göndərmədilərmi? Nə idi onların günahı? Məşədi Mehralı kimə pislilik etmişdi ki? O, el-oba ağsaqqalı, kənd-kolxoz icmasının rəhbəri idi. Qardaşım Nəsimi isə kiçik dükan sahibi, nüfuzlu və xeyirxah bir insan idi. Hər ikisini də şərləyənlər bizə bəllidir, onlar yenə də kəndimizdə yaşayırlar. İndi sən necə istərdin, bizi sağ saxladığına görə o adama mən əvvəlcə “çox sağol” deyim, sonra isə əzizlərimi öldürdüyünə görə onu lənətləyim? Mən bunu bacara bilmərəm”.

İllər öncəsi baş vermiş bu əhvalat mənə heç vaxt rahatlıq verməmiş, onu bəzi məclislərdə söyləməklə kifayətlənmişəm və özlüyümdə həmişə düşünmüşəm ki, deyəcəklərimdə birdən bir yanlışlıq olar.

Tanınmış yazıçı-filosof, doğma-ca dayım oğlu Firuz Mustafanın “Qapi” roman-pamfletini (əslində həmin əsərin janrını müəllif özü “kantataroman” adlandırır) oxuyanda, bu hadisələri yenidən yaşadım, 30-cu illərin qanlı-qadalı günlərini bir daha göz önünə gətirdim.

30-cu illər repressiyalarını qələ-

Bax bu mənada, atam Süleyman kişi deyirdi: “...bu sahənin də öz adamları var, amma bu iş bizlik deyil”.

Firuz Mustafa öz əsərində Gədəbəy - “Mədən” hadisələrini qələmə almaqla, digər bölgələrdə də buna bənzər dəhşətli və eləcə də qəhrəmanlıq olaylarının yaddan çıxarılmağı zərurətini xatırladır. Neçə ki, canlı şahidlər həyatdadırlar, yazıçı və tarixçilərimiz baş verən faciələri qələmə almalıdırlar. Elə Gədəbəy rayonu ərazisində 1920-1930-cu illərdə baş vermiş iki böyük qəhrəmanlıq olayının - Yaqublu dərəsində Məcid qaçaqçılığının (Sovet bolşeviklərinə qarşı döyüşmüşdür) və Hacılar kəndindən “Qaçaq Cəfərqulu”nun (Mərhum tarixçi professor Məlik Orucovun qardaşıdır) Sovet rejiminə qarşı son nəfəsədək vuruşmaqlarının geniş şəkildə qələmə alınması olduqca vacib bir məsələdir. Gədəbəy ərazisinin tam ortasında yerləşdirilmiş Başkənd erməni kəndində yaşayan ermənilərin qonşu azərbaycanlılara qan uddurması və 1992-ci ildə bu kəndin polkovnik Cahangir Rüstəmov alayı tərəfindən qəhrəmancasına alınması, 1966-68-ci illərdə Sovet və Azərbaycan rəhbərliyinin füsunkar Tağılar kəndi ərazisini erməni qəsbkarlarına zorla verməsi və kənd camaatının deportasiyaya qarşı kəskin təcisi olayları da başqa əsərlər mövzusu ola bilər.

Yeri gəlmişkən, bir neçə il öncə əvvəlcə “Azərbaycan” jurnalında, sonra isə kitab kimi rus və Azərbaycan dillərində çap olunmuş bu kitab haqda ədəbi tənqid öz sözünü qismən də olsa demişdir. Mən bu mənada mərhum, gözəl yazıçı Cəmil Əlibəyovun fikirlərini xatırlatmaq istəyirəm, Məşhur ədib “Zülmətə açılan qapının işığı” adlı məqaləsində belə yazır:

“İnam, inanc ilə romanı oxudum, oxudum yox, hər cümlənin ahəngi, məqamı ilə yaşadım və bu “məngənədən” azacıq xilas olanda, baş verənləri yuxuda görmüşəm kimi, başımı sirkələyib oyanmaq istədim. Bu bədii səviyyəni Tanrı bəxşisi olan qələm sahibliyin, istedadın, intellektin varlığı ilə bağlamaq da azlıq elədi...”

Axi, öz canlı həyat müşahidələri-miz bir yana, bu mövzuda rus klassikasının dünya şöhrətli romanlarını oxumuşuq. Bulqakov, Rıbakov, Platonov... kimi rus yazıçıların əsərlərində o dövrün ab-havası geniş şəkildə əks etdirilib. Yeri gəlmişkən, onu da xatırlayıram ki, illər öncəsi Pasternakin Sovet vətənimizdə tapıb oxuya bilmədiyimiz “Doktor Jivago” romanını gənclərin Dünya festivalının keçirildiyi (1958) Vyanada balışımızın altına qoyub gizlicə oxuyurdur.

Firuz Mustafanın kitabı ümumən repressiyadan bəhs etsə də, forması, fabulası ilə tamamilə yeni və orijinaldır...

Kitab mənim üzümə qapı açdı - amma zülmətə deyil, işığa!

Qətiyyətlə demək olar ki, yeni kitab həm oxucuya aşılacağı pak hissələrə və dilimizin qüdrətini dəyərincə zinetləndirdiyinə görə, həm də nəsrimizə yeni işıqlı qapı açdığına görə, nəinki təkcə Firuzun, habelə bütün ədəbiyyatımızın uğuru hesab olunmalıdır.

Açıq-aşkar görünür ki, Firuz Mustafa ədəbiyyatımıza yeni nəfəslə gəlib, yeni nəfəs gətirib”.

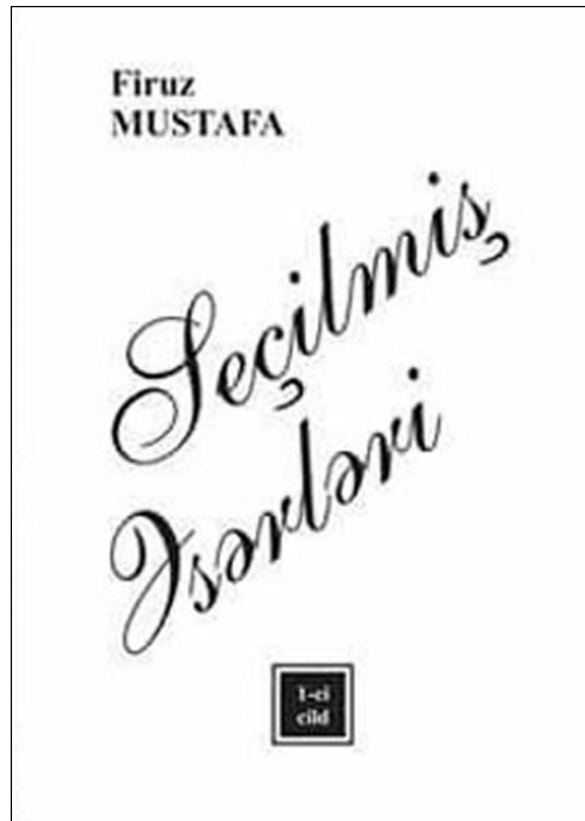
Haqqında söhbət gədən əsərin, yeni “Qapi” romanında daxil olduğu çoxcildliyin birinci cildi bu yaxınlarda çapdan çıxmışdır. Mən bu münasibətlə də Firuz Mustafanı ürəkdən təbrik edir, ona yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzu edirəm.

mizin taleyindən keçən bəzi tarixi məqamlara diqqət yetirmək istəyirəm. Məsələ burasındadır ki, “Qapi”-də baş verən müdhiş hadisələrin bir çoxu Sovet rejiminin qurulduğu zaman, lap dəqiq desəm, repressiya illərində az qala hər bir ailənin qapısını döymüşdür. O cümlədən, də bizim ailənin...

Həyatda baş vermiş müdhiş “ölüm qapısı” haqda canlı hekayəti mən ilk dəfə 1985-ci ildə eşitdim və indi Firuz Mustafanın qələmə aldığı “Qapi” romanını oxuduqca, 1930-cu illərdə Gədəbəydə baş vermiş qanlı “Mədən” hadisələrinin acı xatirələrini yenidən yaşamağa oldum.

1985-ci ilin may ayında oğlum Eldar göz xəstəxanasında müalicə olunarkən, bir gün mənə dedi: “Ata, qonşu palatadakı bir kişi familiyamızla maraqlandı, Süleyman kişinin nəvəsi olduğumu bilib, 1930-cu illərdə onu ölümdən xilas etdiyini söylədi və indi sənənlə tanış olmaq istəyir”.

Sabahısı gün, necə deyirlər, yüngülvarı bir bazarlıq edib həmin adama baş çəkdim. Görüşdüyüm adam iri cüssəli, dilli-dilavər bir kişi idi. Doğrusu, indi həmin şəxsin adını unutmuşam. Biz onunla tanış olduq. Ordan-burdan söhbət edəndən sonra kişi əsl mətləb üstünə gəldi: “1930-cu illərdə mən Gədəbəy türməsinə milis məmuru işləyirdim. Vəzifəm - tutulub gətirilənləri yerbə yer etməkdən ibarət idi. Məhbəsin iki qapısı vardı. Biz “ən qorxulularını”, yəni “xalq düşmənlərini” sol qapiya yola salmalı idik. Əslində bu, “ölüm qapısı” idi. Nisbətən yüngül cəzalıları - Sibire göndərilməsi nəzərdə tutulan adamları isə sağ qapiya yönəltməli idik. Kərbalayı Köçəri kişinin oğlanlarını - Qasımı, Süleymanı və Salmanı mən o vaxtacan müəyyən qədər tanıyırdım. Bir də gördüm - Süleymanı və Salmanı at qabağında gətirdilər və bizə təhvil verdilər. Öyrəndim ki, onların donoslu “günahı” - kolxoz quruluşuna qarşı çıxmaqları (iki inək əvəzinə üç inək saxlayırmışlar) və qaçaqlarla

Aradan heç iki-üç gün keçməmiş atam Süleyman Köçəri oğlu Bakıya gəldi və mən bu əhvalatı ona danışdım. O, bir xeyli fikrə getdi, türmə qabağında, doğrudan da, 3-4 milisin gəzişdiyini, hətta, onların sonsuz ixtiyar sahibi olduqlarını söylədi. “Sənin görüşüb söhbətləşdiyin şəxs onlardan hansıdır, Allah bilir. Çünki bu adamın sifəti indi mənə xatirəmdə deyil. Axi aradan əlli ildən artıq vaxt keçib. Bəlkə də, özünü görsem, tanıyaram”.

Mən atamdan soruşdum: “Həmin adam sənənlə görüşmək istəyir, bəs sən necə?” Sualıma kişi o an cavab vermədi, bir müddət dərin fikrə getdi və sonra qətiyyətlə söylədi: “Yox, mən o adamla görüşmək istəməyəm. Düzdür, o adam mənə və qardaşım Salmanı sağ qapiya yönləndirməklə bəlkə bizi, doğrudan da, ölümdən xilas edib. Amma həmin adam və onunla orada xidmət edən şəxslər biz tutulandan cəmisi üç gün

mə alanların çoxu, o illərin canlı şahidi və zərərçəkənləri olmuşlar. Bəlkə də bu səbəbdən onların əsərləri öz dövrünün bədii salnaməsi səviyyəsinə yüksələ bilməmişdir.

Firuz Mustafa isə o dövrdən çox sonralar, 50-ci illərdə dünyaya göz açmış, repressiya qurbanlarının taleyini yaşamasa da öz əsərində baş verən hadisələri ümumiləşdirərək oxuculara dolğun bir şəkildə təqdim edə bilməmişdir. Əsərin əsas qəhrəmanlarından biri konkret adı olmasa da “O” deyər təqdim edilən cəlad, digəri isə öz əməlləri ilə həmin cəladan heç də

geri qalmayan Ədilovdur.

Romanı iki baxımdan əhəmiyyətini ayrıca qeyd etmək istərdim. Birincisi, müəllif bu əsərlə demək istəyir ki, 30-cu illər faciəsi ölkəmizin təkcə hansısa guşəsində, (məsələn, Gədəbəydə) deyil, Azərbaycanın bütün bölgələrində baş vermiş, hər rayonun öz “ölüm mədənləri” və o mədənlərin qaniçən “Ədilovları” olmuşdur. 30-cu illər dəhşətlərini çoxları Stalin və ya Beriyanın adı ilə bağlayır. Burada həqiqət böyükdür, onlar xalqla müharibənin əsas ideya rəhbərləri idilər. Bəs bu ideyanı həyata keçirənlər kim idi? Əlbəttə, “özümüzünkülər”, “Ədilovlar” və ya o vaxtki NKVD məmurları. Əsərdəki ikinci bir ideya isə “Ədilovçuluq” və onun kimilərin hər zaman, elə indinin özündə də mövcud olmaları xəbərdarlığıdır. Sanki onların bu “professiyaları” irsi xarakter daşıyır, “genetik” şəkildə nəsilən-nəslə keçir.